

**NAMIK KEMAL'İN MEKTUPLARINDA “ŞİİR, TİYATRO VE GAZETE”
ÜZERİNE TENKİTLER**

Veysel ŞAHİN*

ÖZET

Namik Kemal'in özel mektupları, Tanzimat devri ve fikir hayatının zengin kaynağı olup edebiyat, sanat ve kültür tarihimiz açısından önemli bir tarihi belge niteliği taşır. Sanatçı, dönemindeki gençlere mektup yazarak onların eserlerini tenkit eder.

Namik Kemal'in özel mektuplarında edebî türler hakkındaki tenkitlerini; şiir, tiyatro, gazete başlığı altında ele alarak, onun bu edebî türlerin gelişmesindeki katkılarını ortaya koyduk.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, mektup, Tanzimat, tenkit, şiir, kafiye, tema, vezin, tiyatro, gazete.

**A Criticism On The Literary Types Such As “Poetry/ Theatre/ Newspaper”
In Namık Kemal's Letters**

ABSTRACT

Namik Kemal's private letters are a rich source of the Tanzimat Period and its thought life and are of historical documents with respect to our history of literature and culture. In this study Namık Kemal's critics on the literary types in his private letters are dealt with.

We have tried to put forward Namık Kemal's contributions on the development of the literary types by dealing with the critics in his private letters under such sub-titles as poetry, drama (theatre) and newspaper.

Key Words: Namık Kemal, letters Tanzimat, criticism, poetry, rhyme, thema, metre, theatre, newspaper.

* Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, ELAZIĞ.
Email: veyselsahin68@mynet.com.tr.

GİRİŞ

Türk Edebiyatı, Tanzimat'la birlikte yüzünü Batı'ya dönmeye başlar. Bu dönüş, bizim dünyaya ve insana bakışımızı da değiştirir. Böylece Türkiye Şarklı hayat anlayışından uzaklaşıp modern bir çizgisine girer. Bu açıdan bir geçiş dönemi olan Tanzimat dönemi/hareketi ve o döneme ait eserler, yalnız edebiyat tarihçilerinin değil, hemen hemen her alanda birçok araştırmacının da ilgisini çeker. Bu ilginin başlıca sebebi, Tanzimat'ın hem sosyal hayat hem de edebî hayata birçok yenilik getirmesidir. Özellikle Batı'yı tanıdıktan sonra edebiyat sanat ve dünyaya bakışımızda çok büyük değişim, dönüşümler olur ve edebî sahada yeni bir edebî zevk ortaya çıkar. Bu edebî zevk, Batılı anlamda Türk edebiyatına; roman, tiyatro, makale, mektup, eleştiri gibi türler olarak yansır. Bu yeni türler içeriğinde yeni konular/temalar işleyerek edebiyatın hem gerçekçi hem de sosyal bir faaliyet olarak ortaya konulması sağlanır.

Türk toplumunun modern bir toplum haline getirmek isteyen ve bu hususta edebiyata çok büyük görevler düştüğünü kabul eden Namık Kemal, eser ve fikirleriyle döneminde gençleri etkileyip onları yönlendirir.

“Namık Kemal özel mektuplarında ve yazdığı diğer makale ve yazılarında bu millî sesin modern anlamda gelişmesi için birçok girişimde bulunur. Özellikle mektuplarındaki görüş ve tespitler, onun Türk dili ve edebiyatına yönelik tenkitlerini içerir. Edebiyatı, *maşuka-i vicdan* olarak değerlendiren Namık Kemal, mektuplarında âşık olunan vicdanın her yönden modern bir yapıya bürünmesi için edebî tenkitlerde bulunur.” (Şahin, 2008, s. 713)

Bu yönüyle Namık Kemal sadece bir edebiyatçı değil; aynı zamanda iyi bir düşünce adamıdır. Bütün eserlerinde insanı ve aklı yücelten; vatani, dili ve Türk milletini büyük bir coşkuyla kucaklayan Namık Kemal, yeni Türk edebiyatının en önemli ve ateşli temsilcisidir. Şinasi'yle tanıştıktan sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne girmesi, onun sesinin siyaset alanında da yankılanmasına sebep olur. Yazmış olduğu eserlerde de bu düşünceleri işlemesi, sanatçının sürgün bir hayat yaşamasına neden olur. Bu sürgünler esnasında sevdiklerinden uzak olması, onun mektup yazmasını tetikler ve bu durum Namık Kemal'in Türk edebiyatında en fazla mektup yazan sanatçı unvanını almasını da sağlar.

Namık Kemal'in özel mektupları, Tanzimat devri ve fikir hayatının zengin bir kaynağı olup; edebiyat, sanat ve kültür tarihimiz içinde tarihi bir belge niteliğini taşır. Aynı zamanda sanatçı, dönemdeki gençlere mektuplar yazarak onların eserlerini tenkit etmesi, sanatçının mektuplarının değerini artırır.

Klasik şiir tarzıyla yetişen, Encümen-i Şu'arâ toplantılarında bulunan ve bir divançe vücuda getirecek kadar klasik şiir bilgisine sahip olan Namık Kemal, eski Türk şiirinin XIX. yüzyıldaki en önemli temsilcisi Leskofçalı Galip'in etkisi altındadır. (Korkmaz, 2007, s. 47-48) Encümen-i Şu'arâ şairlerinden olan Namık Kemal, 1862 yılında Şinasi ile tanışır. “Şinâsî, münşîlikten ziyâde şâirlik istîdâdına haiz idi” (Tansel, 1969, s. 451) diyen Namık Kemal, Şinasi'yi şiir ve şairlik bilgisi yönünden üst düzeyde görür. Şinasi'yi kendisine örnek alması, sanatçının büyük bir değişim yaşamasına sebep olur. Çünkü o artık Şinasi'nin açtığı yolda ilerleyen, yenileşmenin en önemli temsilcilerinden biridir. Ülkemizde Batı edebiyatının gelişmesi ve yerleşmesi için büyük bir çaba

harcayan Namık Kemal, aynı zamanda yeni türlerin de Türk edebiyatında yaygınlaşmasını sağlar. Tiyatro, roman, makale, mektup ve hikâye gibi edebî türlerdeki eserler, onun kaleminden farklı bir görüntü olarak belirginleşir. Kutlu'ya göre; “Tanzimat dönemi edebiyatçıları içinde, edebiyatın çeşitli türlerinde, Namık Kemal kadar çok değişik eser veren başka birisi yoktur. Denilebilir ki, edebiyat ve basın alanının da akla gelen ne kadar çeşit ve konu varsa Namık Kemal bunların hemen hepsinde kalem oynatmıştır.” (Kutlu, 1981, s. 31).

Özellikle Şinasi'yle olan ilişkisi Namık Kemal'i derinden etkilemiş, onun yeni edebî türlerle tanışmasına olanak sağlamıştır. Tanıdığı bu yeni edebî türlerin yaygınlaşması için de birçok yazı ve makale yazan Namık Kemal, dil ve edebiyat sorunlarını bu türler aracılığı ile ortaya koyar. Konumuz itibarıyla Namık Kemal'in mektuplarında yer verdiği türler öncelikle tenkit özelliği göz önünde tutularak değerlendirilecektir.

Namık Kemal'in mektuplarında edebî türler hakkındaki tenkitlerini; şiir, tiyatro, gazete başlığı altında ele alarak bu türlerin gelişmesindeki tespit ve tenkitlerini ortaya koyacağız.

1. ŞİİR ÜZERİNE TENKİT

*“Şiirde biraz fesahât isterim... Şiirde elfâz
mûsikide hânendeye benzer; fasih olmayan
kelimeler; ma nâyi, çirkin sesli
hânendeler kadar bozar...”
(Tansel, 1973, s. 360)*

Namık Kemal, şiirde yenileşme çabalarını Şinasi'nin açtığı yolda geliştirerek daha gür bir sesle sürdürür. “Şinasi'nin tesirinde kalmaya başlayınca, Divan nazımının özelliklerinde ve tasavvuftan sıyrılarak büyük bir hızla hayata, çevreye ve bu arada Batı dünyasına yönelen” (Akyüz, 1995a, s. 48) Namık Kemal, hem şiirleri hem de nesirleriyle klasik şiiri tenkit eder. O, şiirlerinde bir milletin kendine dönüş arzusunu hep canlı tutar. Eski Türk edebiyatını ise kendilik ekseninden uzak olmasından dolayı sert bir şekilde tenkit eder.

Namık Kemal'in özel mektuplarında şiir üzerine tenkitleri; şiirin vatan ve millete hizmet etmesi noktasıdır. İsmail Habib, Namık Kemal'in şairliğini: “Namık Kemal'in şiir ve nazım itibarıyla tecelli ettirdiği manzarayı üç safhalı olarak görebiliriz. Birinci safha divan şairliği, ikinci Abdülhak Hamid'i tenkiden yeni tarzdaki şiirleri, üçüncü safha dahi hamaset ve vatan vadisinde asıl Kemal'in sesi...” (Sevük, 1942, s. 54) bulur der. Şiir dünyasını bu üç temel üzerine oturtan Namık Kemal, mektuplarında bu üç safhanın gelişimini ve değişimini sık sık yer vererek tenkit eder, şiiri kendi duygu ve düşüncesine ortak etmeye çalışır. Recaizade Mahmut Ekrem'e, Abdülhak Hamid'e Ebuziyya Tevfik'e, Sami Paşazade Sezai'ye ve Menemenli Rif'at Bey'e yazdığı mektuplarında bu duygu ve düşüncelere sıklıkla yer verir.

Namık Kemal'e göre Divan edebiyatının toplumla ve tabiatla bağlarının sağlam olmayışı, kendi içine kapanmış, soyut, Arapça ve Farsça tamlamalarla kurulmuş olmasındandır. Bu durum eski Türk edebiyatına özgü eserlerinin gerçekten/yaşamdan uzak ve hayalci ürünler ortaya koymasına

neden olmuştur. Namık Kemal, şiir ve edebiyatın, toplum, insan ve sosyal yaşamla bağlarının sağlam olmasından yanadır. Bu yüzden de şiirde kendi milletinin değerleri peşinde koşar. Onun tek amacı, Tanzimat'la başlayan değişim ve dönüşümlerin, şiir ve edebiyat sahasında da hızlı bir şekilde gerçekleşmesi ve şiir gibi edebî ürünlerin gerçeğe yaklaşarak, hayat ve tabiatı gerçeğe uygun şekilde ifade etmesidir. Namık Kemal, klasik Türk şiirinin bu özelliklerden yoksun olmasından dolayı, klasik Türk şiirinden uzaklaşılmasından yanadır. Namık Kemal;

“Tahrib-i Harabat”, “Takip” ve “İrfan Paşa'ya Mektup” adlı eserlerinde klasik Türk şiirinin, hayaller ve imajlarının, akla ve tabiata aykırı olmasından dolayı tenkit eder. Sanatçı, her şeyden önce şiirin mantığa uygun olmasını ister. Bunu da birçok mektubunda dile getirir. Onun şiir türündeki tenkitlerini, 1866 yılında kime yazıldığı tam olarak bilinmeyen mektubunda ortaya koyduğunu görürüz. Namık Kemal, “Sâniyen, şiirin mücerred bir emr-i tabîî olmadığı nasıl iddia olunabilir? Zât-ı vâlânız şiire ne kadar sa'y ettiniz?” (Tansel, 1967, s. 35)

diyerek şiirin tabîî ve saf bir emir olduğunu dile getirir. Şiirin “mücerred bir emr-i tabîî” olması Namık Kemal'in şiire, şiir türüne bakışını ortaya koyar ve şiiri saf bir tür olarak görmeyenleri de olumsuz yönde tenkit eder. Aynı zamanda Namık Kemal'in mektubu yazdığı kişinin makalesini Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayınlamak için gönderdiği muhtemeldir. Namık Kemal, yukarıdaki mektubunda genel olarak şiir ve nesir üzerinde durur. Makale yazarının nesir içinde beyit söylemesi, Namık Kemal tarafından tenkit edilir. Namık Kemal'e göre şiiri nesre uygun hale getirmek, seci ve benzetmeler yapmak, şiiri süs aracı olarak görmektir. O, şiiri her zaman “mücerred bir emr-i tabîî” olarak görür. Bunun aksi ise Namık Kemal göre şiiri bozmak, şiiri gerçek anlamından uzaklaştırmaktır.

“Evvela bu bâbta muârizların efkârını reddetmek sadedinde bulunmamaya lüzum görmüyorum. Garez bunları iskât ve ilzâm ise, şiire meş'ûmiyyet ve nekbet isnâd edecek derece kanûn-ı tefekkürden gafil olan divaneler nasıl iknâ olunur ve ne sûretle mephut olur. Yok murâd şiire terğib ise, bunlar şiir söyler de ne fâide görülür. İşte birtakım söyleyen yadigârlar var; kâşki dilleri tutulsa da söylemeseler.” (Tansel, 1967, s. 35)

Namık Kemal, nesir ile şiiri iç içe kullananları sert bir şekilde eleştirir. Yine aynı mektubunda şiirin faydalarına değinen şair, şiirin; “Biz iptidâ şîrimizi kendimize te'sir ettiği gibi herkese dahi te'sir edecek ve tezhib-i ahlâk ve islâh-ı efkâra medâr olacak” (Tansel, 1967, s. 36) bir yapıda olmasından yana olup, şiirde; ahlaki değer ve fikirlere yer verilerek halkın ahlaki öğretilerinin yüceltmesini ister. Bu değerlerden yoksun olan şiirin milletimize bir yarar sağlamadığı gibi ahlaki değerlerini de bozduğunu ifade eder ve bu tarzda yazılan şiirleri yönde tenkit eder.

Halkı meraklandırarak kendine davet eden şiiri, olumlu yönde tenkit eden Namık Kemal, şiiri her zaman çağın şartlarına uygun, yaratıcı bir eylem olarak görür. “Bendeniz şiiri düşündükçe hâle münasip bir takım şeyler hatırıma geliyor.” (Tansel, 1967, s. 12) diyerek şiirin kendi iç dünyasının görüntüsü olarak adlandırır. Ona göre şiir, iç dünyanın gerçek dünya ile bir arada yürüdüğü eksendir. Onun için dünya ile yaşam, şiirin genel çerçevesidir. Bunun altında Namık Kemal'in, şiiri anlam yönünden açıklığa kavuşturma çabasıdır.

Şiiri genel olarak mevzun, mukaffâ ve muhayyel özellikleriyle tanımlayan Namık Kemal, şiir eleştirilerinin hemen hemen hepsinde fesahâte/açıklığa ve anlama büyük önem verir. Namık Kemal, Menemenli Tâhir'e 29.12.1883 tarihinde yazdığı mektubunda, “Hüsn-i ezeli teverrüm etmiş mısra'ına

ben yine kâni' olamadım. Hüsn âhilesi diyeceğim bu âhile hem cemi', müfred olarak kullanılmış olmak lazım gelir ki Lûgat-i Osmaniye'de âhile müfred âhilât da ânın cemi'dir deniliyor. Kâmusta yok Ahterî'de yok imiş... İhtimal ki Vankulu'da yoktur." (Tansel, 1973, s. 356-357) diyerek anlatım ve sözcük kullanımındaki tutumunu tenkit eder. Hiçbir sözlükte bulunmayan kelimelerin, şiirde kullanılması, anlatım ve açıklığı zorlaştırdığını dile getirerek bu türlü sözcük kullanımını eleştirir.

Namık Kemal yine aynı mektupta "şiirde biraz feshât isterim. Hem güç olur; hem geç olur; mâ mâfih öyle olmak lazım gelir. Kırkbeş yaşındayız; bir beyti kırk kıyâfete sokmadıktan sonra meydana atamıyorum. Nâci, veyâ ism-i âharla Meş'sûd-i Harâbâtî, yahut kazım Paşa; yâhud, mâhud, veya mâ hûd şairler, beyler falanlar gibi mâ nası elfâzında sığmaz, elfâzı mâ nasının ayıbını setredemez türrehât söylemek kolay şey... Dur bakayım sana şiir tâ rifinde bence mübarek ve mukaddes olan ecill-i suarâ Shakesparare Hazretleri'nin bir ibâresini tercüme edeceğim... Şiirde elfâz mûsikide hânendeye benzer; fasih olmayan kelimeler; mâ nâyı, çirkin sesli hânendeler kadar bozar..." (Tansel, 1973, s. 360)

Şiirde açık ve anlaşılabilirliği her şeyin üstünde tutan Namık Kemal, şiirde açıklık yerine söze ve musikiye önem verenleri ve şiiri söze ve musikiye feda edenleri olumsuz yönde eleştirir. Onun eleştirdiği en önemli nokta; "Hani bizim Türkler'in eski eski bir ta'biri vardır a, "Ah râbitasızlık!" derler. İşte o rabıtâsızlık âlem-i edebiyatta lafzı mâ naya, mâ nâyı lafza bağlayamamaktan zuhûr ediyor." (Tansel, 1973, s. 361) olması klasik Türk şiirde söz sanatları ve ahengin manayı ikinci plana itmesidir. Şiirin söz sanatları ve ahenge kurban edilmesini eleştiren sanatçı, şiirin dünyayı takip eden ve insanı geliştiren yönünü ortaya ön plana çıkarır.

Namık Kemal, şiirde basitliği ve manayı heyecanla savunur. Ağâh Sırrı; "Namık Kemal'in bütün basitliğine ve iptidailiğine rağmen, kullandığı kelimelerin içine koyduğu heyecanla o zamanın gençliği üzerinde en büyük tesiri yaptığını" (Levent, 1934, s. 93) belirtir.

Özellikle Recaizade Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamid'in, şiir sahasında Namık Kemal'in yönlendirme ve tenkitleriyle şiire yeni bir soluk getirmeleri, onun şiirde yapmak isteyip de yapamadıklarını gösterir. Abdülhak Hamid'e yazdığı 17.02.1879 tarihli mektubunda; "Bugünkü fikrime göre bizi Türkçede istediğimiz şiiri söylemekten men eden vezin değil kafiyedir." (Tansel, 1969, s. 378) diyerek eski Türk şiirindeki kafiye anlayışını tenkit eder ve Abdülhak Hamid'e şiir yazarken kafiyeden dolayı zorluk çektiğini bildirir.

Namık Kemal, döneminde şiir alanında kendisinden sonra gelen birçok şairi tenkitleriyle yönlendirir. Bu alanda onun yapmak istediklerini Recaizade Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamid gerçekleştirir. Ona göre şiirde işlenen tema (konu), özü oluşturan en önemli unsurdur. Sanatı/şiiri, toplumun yararına kullanan Namık Kemal, çevresindeki gençlere bu yönde telkinlerde bulunur. (Üstünova, 2005, s. 89). Şiiri bütün şahsiyeti ve çevresiyle değiştirmeye çalışan Namık Kemal, dönemindeki edebî görüşleri de tenkit eder.

Genel olarak Namık Kemal mektuplarında, hayalî varlıklardan bahseden ve söz sanatlarının içinde kaybolmuş şiiri tenkit eder. Bu tenkitlerin ana nedeni ise Divan edebiyatının klişe söyleyiş biçimidir. Mektuplarında şiiri, akıl, düşünce ve fen yönünde ele alan Namık Kemal, şiirde aklın önemine, düşüncenin gerçekçiliğinin işlenmesine değinerek eski edebiyatı/şiiri bu yönlerden yoksun olduğu için tenkit eder. Ayrıca şiirin içinde yaşanan hale uygun olması gerektiğini belirterek milletin

geleneksel ve millî duygularına hizmet etmesi gerektiğini ifade eder. Namık Kemal şiirde; “ben” yerine “biz”, işlenmesi gerektiğini vurgular. Rezaizade Mahmut Ekrem’e 30.03.1879 tarihli mektubunda bu husus üzerinde ısrarla durur ve millet, vatandan uzak olan, “biz” yerine “ben” ve “ben”in arzularından bahseden şiire sert eleştiriler yöneltir. Bunun eleştirinin başlıca sebebi şiirin, millet ve vatana hizmetinden uzak olmasıdır. Ona göre şiir “ben” yerine “bizi” bütün milleti kucaklamalıdır.

Namık Kemal’e göre şiir, yapıcı ve birleştirici olmalıdır. O, halktan, halkın anlayacağı dilden uzak olan şiiri, söze ve benzetmelere kurban edilmiş olarak görür. Nitekim Namık Kemal, şiiri, halkı büyüten ve onu eğiten bir tür olarak görmek ister. Divan şiirini de halktan ve halkın sorunlarından uzak olması yönünde tenkit ederek yeni şiiri, toplumun ahlâki ve fikrî anlamda hizmetine sunmayı amaçlar.

1.1. Kafiye Üzerine Tenkit

“Ben evzân-ı Arab’da kafiyeli kafyesiz her yola girdim.”

Namık Kemal, şiirde kafiye konusuna büyük önem verir ve birçok mektubunda da bu yönde görüşler bildirir. Sanatçı, mektuplarında kafiye üzerine genellikle olumsuz tenkitlerde bulunur. Bunun nedeni, klasik şiirin kafiye konusundaki katı tutumudur. Klasik Türk şiirindeki kafiye anlayışı, ses ahengi ve yazımla ilgili hususlar olup Farsça ve Arapçanın kuralları doğrultusunda şiirde kafiye oluşturulmasıdır. Namık Kemal ise şiirin bu eksen üzerine kurulmasını çok yersiz bulur ve şiirde milletin kendilik eksenini işaret eder.

Namık Kemal, Tanzimat şiirinde lafz’ ve kafiye yerine manayı ön plana çıkartarak yeni şiirin gelişmesine olanak sağlar. Şiirin kafiye ve vezne kurban edilmesini istemez. Tanzimat’tan önceki klasik Türk şiirini manayı kafiyeye feda etmesi yönünde tenkit eder. Ebüzziya Tevfik’e yazdığı 03.01.1879 tarihli mektubunda;

“Hazâkat ve iltisâk ve tardiye me’selelerine dâir yazdığın şeylerde hakkın yoktur; çünkü bizim müsteşidâtımızdan olan Osmanlı üdebâsı *şevâib*’i *mevâib*’e, *takvâ*’yi *deryâ*’ya, *kevâkib*’i *muvâkib*’e, *suğrâ*’yı *kübrâ*’ya kafiye yapmakta mârifet gösterdikleri için, bizlerce müsteşidâttan olmadılar. Vaki’a mâ nâyı kafiyeye feda ederlerdi.” (Tansel, 1969, s. 343)

diyen Namık Kemal, eski şiirde kafiye uğruna mananın ortadan kalktığını belirtir. Bu yüzden eski şiirin kafiye anlayışını ve kurallarını tenkit eder. Tenkit ettiği diğer bir konu, kafiye uğruna Türkçenin zorlanması ve yabancı diller tarafından kuşatılmasıdır. Şiirde kafiye uğruna Arapça ve Farsça kelimelerin şiirde kullanılması Namık Kemal için şiir dilinin anlaşılabilir hale gelmesidir. Dolayısıyla Namık Kemal, kafiye için şiir dilinin anlaşılabilir biçime sokulmasını eleştirir.

O, “Bugünkü fikrime göre, bizi, Türkçe’de istediğimiz gibi şiir söylemekten men’eden vezin değil, kafiyedir; çünkü kafiye lisânın isti’dâdını efâ’il-ü tefâ’il tarzında şiire ne kadar mugâyir isek redifsiz kafiye bulmağa, andan kırk kat ziyade mugâyir.” (Tansel, 1969, s. 378) der. Namık Kemal, eski Türk şiirini kafiyenin kuralları ile örülmüş olmasından dolayı tenkit eder. Eski Türk şiirinde

kafiyesiz şiir bulmanın zorluğundan bahseder ve şiiri kafiyesiz düşünmeyenleri eleştirir. Bu eleştirinin bir diğer sebebi ise; kafiye yüzünden Türk şiirinin ve şairlerinin gelişmemesidir. Türk şiirinin önündeki en büyük engeli kafiye olarak gören Namık Kemal, şiirde “kelime oyunları yerine fikir ve hayallerin doğrudan doğruya ifadesi ve kuvvetli bir benlik duygusu ile” (Akün, 1964, s. 65) ortaya konmasından yanadır. Kafiye uğruna şiirde fikir ve hayallerin doğrudan doğruya ifade edilmemesine karşı çıkan Namık Kemal, kafiye, kelime oyunları ve hayallerle kurulmuş şiiri tenkit eder. Çünkü o şiirde yeniliğin ve yenileşmenin her anlamda gerekli olduğuna inanır ve şiiri bu noktada taşıyıcı, yayıcı bir tür ve güç olarak görür.

Namık Kemal’in şiirde kafiye üzerine tenkitlerinin bir diğer önemli noktası Arap alfabesinden kaynaklanan kafiye anlayışıdır. Arap alfabesi ile Türk şiirinde yapılan bazı kafiyelere karşı çıkan Namık Kemal;

“Zamânımızın şâirlerinden birisi Paşa’nın Efendilik unvânıyla Maârif Nâzırı bulunduğu zaman garabet-i evzâ’ina nazaran hakkında...

Ayı ammâ ne ayî, ormânîñ

Koymadı kırmadığı bir yanîñ

demiş idi. Biz bu şiire pek ziyâde mu’teriz bulduk; fakat, ketmedemem i’tirazımızın en birinci noktası, ormanîñ, yanîñ, nakarâtının kâf ile nun’u beyinde bir ittihâd, veyâ ta’bir-i âharle kafiyece ittirat olmadığından ibaret idi.” (Tansel, 1969, s. 384)

diyerek “kâf” ve “nun” harfleriyle yapılan kafiye biçimine itiraz eder, bu iki harfin ayrı olduğunu söyleyerek şiirdeki kafiye biçimini ve anlayışını eleştirir. Namık Kemal’e göre kafiye, kendi şiir dilimizin özelliklerini içermelidir. Ona göre, “ormanîñ” ve “yanîñ” kelimeleriyle şiirde kafiye yapılması Arap edebiyatının kafiye anlayışını yansıtmaktadır. Recaizade Mahmut Ekrem’e yazdığı 30.02.1879 tarihli mektubunda, Recaizade Mahmut Ekrem’in “Bahar” adlı manzumesinin üçüncü lahnını kafiye anlayışı bakımından eleştirir. Recaizade Mahmut Ekrem’e “Üçüncü lahnın güzel; fakat (ta’birler ma’zûr ola) altı kaval üstü şeşhâne tasvsifine mazhar olmaktan kurtulamıyor. Bir tarafından *erken-derken* gibi Türkçe’de ma’ruf olmamış fakat Türkçe, bir tarafında ise *meşcere* gibi gayr-i me’nûs Arabça, veyâhut *lems* gibi, *bedid* gibi edebiyat-ı cedideden tardolunmuş Arabî ve Farsî kafiyeler var;” (Tansel, 1969, s. 415) diyen Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem’i kafiye konusunda eleştirir. Yeni şiirin doğmasında ve yayılmasında önemli bir mihenk taşı olan Namık Kemal, yapıcı eleştirisiyle gençlerin kafiye konusunda dikkatli olmasını ister.

Şiirde Türkçe kelimelerle kafiye yapılması isteyen Namık Kemal, Arap ve Farsça kelimelerle yapılan kafiye anlayışından uzak durulmasından yanadır.

1.2. Vezin Üzerine Tenkit

“Ben yazı yazmak, kafiye bulmak, bir sözü efa’îl-ü tefâ’îl’e tatbik etmek gibi şeylere süslüce bir boyunbağı takmaktan kolay görüyorum.” (Tansel, 1967, s. 426-427)

Köklü bir şiir geleneğine sahip olan Türk edebiyatı, önceden sözlü ve yazılı edebî ürünlerinde büyük bir çoğunlukla hece ölçüsünü kullanmaktaydı. Bu durum, Türklerin İslamiyet’i kabul

etmelerine kadar böyle devam etti. Nitekim İslamiyet'i kabul ettikten sonra Arap ve Fars edebiyatı ile yakın ilişki içerisine giren Türk edebiyatı, aruz ölçüsü ile tanıştı. İlk dönemde İran edebiyatındaki aruzu kullanan Türk sanatçılar, aruzun bütün özelliklerini Türk edebî ürünlerine uyguladılar. Ancak Türkçe, yapısı dolayısıyla aruz kurallarına uygun değildir. Bunun başlıca sebebi, Türkçede uzun ünlülerin olmayışıdır. Bu eksikliği gidermek isteyen Divan şairleri, Türkçedeki bazı ünlüleri uzatarak aruz ölçüsüne uygun hale getirmeye çalıştılar. Ancak bu durum gerek Türk dilini gerekse dönemdeki şairleri zorlar.

XIX-XX. yüzyıllarda aruz, Türk edebiyatında zirve noktasına gelmiştir. Türkçe kelimelerle ve sade bir anlatımla aruzu Türk şiirine uygulayan şairler, aruzu Türk ölçüsü haline getirirler. Her ne kadar işlene işlene bir Türk aruzu meydana çıksa da aruz Türkçenin yapısına uygun olmayışı hep tartışla gelmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşayan Osmanlı Devleti, edebiyat alanında da bu değişim ve dönüşümlerin sancısını çeker. Tanzimat'la Batı'ya, Batı edebiyatına yönelen sanatçılar, Batı'daki yeni türlerle tanışır. Bu durum tekrardan aruz/hece tartışmasını ortaya çıkarır. Çünkü Batı'daki edebî türler aruz vezniyle yazılmaya uygun değildir. Bundan dolayı Tanzimat döneminde hece-aruz tartışması edebî tartışmaların ileri gelen konuları arasında yer alır.

Namık Kemal de mektuplarında hece/aruz tartışmasına önemli ölçüde değinmiştir. Namık Kemal mektuplarında aruz ölçüsünü olumsuz yönde tenkit ederken, hece ölçüsünü millî ölçümüz olduğu için över ve gençleri hece ölçüsü ile şiir yazmaya teşvik eder. Ancak ne var ki Namık Kemal şiirlerinde aruz veznini, hece veznine göre daha fazla kullanmıştır.

Tahrib-i Harâbât, İrfan Paşa'ya Mektup ve Celal Mukaddimesi'nde Namık Kemal'in vezin konusunda tenkitleri bulunmaktadır.

Namık Kemal, Abdülhak Hamid'e 21.02.1876 tarihinde yazdığı mektubunda; “Ben yazı yazmak, kafiye bulmak, bir sözü efa'il-ü tefâ'il'e tatbik etmek gibi şeylere süslüce bir boyunbağı takmaktan kolay görüyorum.” (Tansel, 1967, s. 426-427) diyerek aruz ölçüsü ile yazılan şiirleri çok basit olarak görür. O, bu türde söylenen şiirleri sadece bir vezin oyunu ve efa'il-ü ve tefâ'il dizisi olarak görür ve tenkit eder. Namık Kemal, aruzu Türk şiiri önünde en büyük engel olarak değerlendirir ve Türk şiirinin aruz ölçüsünden ayrılmadıkça gelişmeyeceğini belirtir. Bu durumu; “Evezân-ı Acem'den ayrılmadıkça bizde tiyatro olacak kadar tabii şiir söylemeye kabiliyet göremiyorum.” (Tansel, 1967, s.433) diyerek dile getiren Namık Kemal, Batı edebiyatından edebiyatımıza yeni gelen edebî türlerin gelişmesinde en büyük engeli “Evezân-ı Acem” olarak görür. Aynı zamanda; “Şiirde sâfi Türkçe yazmak evzânın şimdiki haliyle beraber kimsenin elinden gelmez” (Tansel, 1967, s. 433) diyerek de Türkçe ve Türk şairlerinin vezin konusunda içine düştükleri durumu dile getirir. Bu açıdan dönemi itibarıyla Batı'dan gelen yeni türler ve Türkçe, aruzla artık bir yere gidememektedir. Bunda ısrar etmenin hiçbir faydası yoktur. Bu yüzden Namık Kemal, gerek tiyatrodaki gerek şiirde hece ölçüsünün kullanılmasından yanadır. Namık Kemal, “Manzum söze o kadar hevesim var, bir kerre de Tabiatini bizim parmak hisabiyle bir şey yazmağa sevket! Bak ne güzel, ne parlak oluyor. (Tansel,

1967, s. 433-434) diyerek hece ölçüsüyle yazılan eserleri güzel ve parlak bulur ve bu yönde yazılan eserleri olumlu yönde tenkit eder. Hece ölçüsü ile yazılan eserler, saf Türkçenin kullanıldığı eserler olup lirik ve anlaşılırdır. Şiirin güzelliği ve parlaklığı ona göre hece ölçüsünün bu özelliğinden gelir.

Şiirde hece ölçüsünün on birli ölçüsünü beğenen Namık Kemal, bu ölçünün şiire ayrı bir ahenk getirdiğini ifade eder. Ziya Paşa'ya yazdığı mektubunda; “bilmem neden ise, vezinde on bir yerine on heceyi ihtiyâr etmiş. Birçok yerleri güzel olmuş ise de nesirden fark olunmaz dereceye gelmiş.” (Tansel, 1969, s. 378) diyen Namık Kemal, şiirin ölçü yüzünden nesre benzemesini tenkit eder. Ona göre ölçü, şiiri nesirden ayıran ve şiire ahenk kazandıran önemli bir unsurdur.

Namık Kemal, hece ve aruz ölçüsü konusunda her ne kadar hece ölçüsünü savunsa da aruz ölçüsünden şiirini kurtaramaz. Namık Kemal, Celal Mukaddimesi'nde bu hususta kendisini aruzdan yana gösterirken, hece ölçüsünün her ne kadar millî ölçümüz olsa da ahengin letafetten yoksun olduğunu bildirir. Bu konuda tam bir kararlılık sağlayamayan Namık Kemal'in vezin konusundaki tenkitleri, kendisinden sonra gelen ve hece ölçüsünü kullanan gençleri yönlendirme, bilgilendirme çabasıdır. Ona göre yeni edebiyatın şiiri ve diğer edebî türleri, aruzun kural ve kaidelerinden kurtularak kendi hüviyetlerini kazanmalıdır.

1.3. Tema/İzlek Üzerine Tenkit

Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Namık Kemal, yeni şiirin konusuna da mektuplarında yer verir. Klasik şiirin gerçekten uzak, hayatın akışından kopmuş olmasını tenkit eder. Kendisinin de klasik tarzda bir eğitim almasına rağmen Şinasi'yi tanıdıktan sonra şiir ve sanatçı tutumunda büyük değişim yaşar.

Namık Kemal'in gerek şiirde işlediği konu gerekse edebî türler üzerindeki düşüncelerini, Şinasi'den önce ve Şinasi'den sonra olarak değerlendirmek gerekir. Dostlarına yazdığı mektuplar da bu değişimin delilidir. Şiir üzerinde durduğu önemli konulardan biri de şiirin konusudur. Tanpınar göre “Namık Kemal, eski şiiri bırakmaz, belki eski mısra ve manzume ile yani fikirlerini uzaklaştırmağa çalışır. Bu, yeniyi değişen muhtevada aradığı devirdir.” (Tanpınar, 1997, s. 370). Bu açıdan eski Türk şiirinin içeriğine yönelik tenkitlerde bulunan Namık Kemal, mektuplarında yeni şiirin içeriği hakkında da eleştirilerde bulunur.

Abdülhak Hamid'e yazdığı 19 Şubat 1879 tarihli mektubunda: “Şimdi bir kere, eski ya da şiir söylemeği merak ettiği zamanlar,

Edebiyat ile hürriyet can versem de

Başka bir Nâmık-ı şeydâ yetişir hâkimden

beytini söyleyen Kemal'i düşün. Bir kere de senin gösterdiğin terâkkiye ve terâkkiden bence hâsıl olan ümid-i istikbâle mâ tuf zevkıyyâtı nazar-i hayâl önüne al da, *Sâhra*'dan ne kadar memnun olduğunu anlardan tahmin et.” (Tansel, 1969, s. 391)

Namık Kemal, Abdülhak Hamid'in “Sahra” adlı eserini gerek konusu gerekse üslubu açısından olumlu yönde eleştirir. “Edebiyyât ile hürriyete can versem de” diyen Namık Kemal, bu mısra ile adeta şiir ve edebiyatın konusunun ne olması gerektiğinde yol gösterir. Şiire “Hürriyet” kavramını sokan Namık Kemal, bu anlamda da yol göstericiliğine devam eder ve Abdülhak Hamid'i şiir yazması için olumlu

yönde eleştirir. Çünkü ona göre “hürriyet ile edebiyât” can verilecek kadar kutsal iki değerdir. O, eserlerinde “hürriyet” ve “edebiyât” kavramlarıyla insanı, ideal şiirde yaratma peşindedir. Aktaş; “Namık Kemal’de hürriyet “ben”in kendi varlığını, kendi gücünü idrâkin tabîî sonucu olarak ele alınmalıdır.” (Aktaş, 1993, s. 5) diyerek Namık Kemal’in şiirde hürriyet kavramının üzerinde sıklıkla neden durduğunu ortaya koyar. Namık Kemal’e göre şiir ve edebiyatta hürriyet, “ben”in kendi varlığına hizmet etmelidir. Bu yönde yazılan ve milletin kendi benliğinin oluşmasına yardımcı olan eserler onun için daha makbuldür.

Namık Kemal’in mektuplarındaki bir diğer önemli husus, şiirde vatanın ve vatan teminin işlenmesidir. “Vatanî şiir” anlayışı ağırlıklı bir şiir onun şairliğinin nirengi noktasını teşkil eder. (Göçgün, 1999, s. XLIII) Vatan onun şiirlerinin en önemli dayanağıdır. Onun en büyük aşkıdır. “Tabîî bizim perverlik de vatan yolunda oldu. Zihnimde başka bir şey yok. Ne düşünsem, gözümün önüne kanlı kefenli vatan çıkıyor. Nazire ve yâhut perverlikte, bütün bütün senin yolunda gidemedim.” (Tansel, 1969, s. 392) diyen Namık Kemal, Abdülhak Hamid’i şiirde farklı konuları işlediği için över, aynı zamanda da kendi şiirinin konusunu, içeriğini belirtir. Ancak burada Namık Kemal’in kendi şiirini de eleştirdiğini görmekteyiz. Şiir ile vatani eş tuttuğunu ve bu hususta kendisinin de farklı konu/temalarda şiir yazmadığından dolayı tenkit ettiğini görürüz. Rezaizade Mahmut Ekrem’e 1874 yılında yazdığı mektubunda da vatan temini şiirde önemli ölçüde ele alan yazar, bu hususta yazılmış olan şiirleri daha yararlı görür.

“Vatan yolunda dökülecek yaş, şehidân-ı hürriyetin yanaklarına dökülecek kandan ibârettir. Hubb-i vatan gibi, gayret-i insâniyye gibi, yanmış, kömür kesilmiş gönülleri safvet ve metânet billurlaştırmak elmas etmek şerefinden olan havass-ı gaibeye mâlik olanların gözünden, lisân-ı nedâmetin tecessüm etmiş cezâ-yı âcizânesi demek olan girye nasıl dökülür.” (Tansel, 1967, s. 345)

Namık Kemal, Rezaizade Mahmut Ekrem’in yapmış olduğu “Mes Prisons Tercümesi”ni tenkit eder. Tenkitin başlıca sebebi Silviyo’nun ağlamasıdır. Çünkü vatanını seven bir insan asla ağlamaz. Yürekli, cesur, ideal insandır. Rezaizade Mahmut Ekrem’i böyle bir kahramanı za’flarına yenik düşürerek anlatmasını eleştirir. Bu da gösteriyor ki Namık Kemal, vatan kahramanlarının idealist yüce bir kişilik olarak şiirde işlenmesinden yanadır. Kanter, “Namık Kemal şiirinde mağrur bir insan tipi çizer. Ona göre, yaşam karşısında boyun eyip aciz bir insan olmaksızın, şerefli bir şekilde ölmek daha makuldür. İdealist insan dünya düzeninin, insanı bayağılaştırın, alçaltan fikirleri karşısında sağlam adımlar atmalıdır.” (Kanter, 2007, ss. 180-181) diyerek Namık Kemal’in şiirinde işlediği insan tipine değinir.

Namık Kemal’e göre şiir, vatana hizmet etmelidir. Halk arasında millî ve medeni birliği sağlamalı, millî benliği muhafaza etmelidir. Şiirde işlenen temalar mantığa uygun olup, insana vatanperverliği aşılmalıdır. Bu özelliklerden yoksun olan şiir ise ona göre topluma faydası olmayan ve toplumdan uzak olan bir şiir anlayışıdır. Abdülhak Hamid’e yazdığı 30 Mart 1879 tarihli mektubunda, “Edebiyata hizmet, sıfat-ı kâşife-i insâniyyet olan nâtika-i millete hizmet demek olur; fakat o kuvvet, doğrudan doğruya vatan-perverlik fikirlerini büyütmeğe sarf edilse, hiç olmazsa

yazılan şeylerin yarısı o cihetle masrûf olsa, daha hayırlı değil midir?" (Tansel, 1969, ss. 421-422) diyerek, edebiyat ve şiirin vatanı işleyerek daha hayırlı bir iş yapacağını belirtir. Abdülhak Hamid'i eski Türk şiirinin şairlerinden gerçek olmayan ve sosyal bir fayda sağlamayan örnekler almadığı için de tenkit eder. "Kaynağı ne olursa olsun Namık Kemal'in vatan ve millet meselelerinde olduğu kadar, onları bütünüyle kuşatan devlet kavramı etrafında büyük bir idealist olduğu şüphe götürmez bir gerçektir." (Göçgün, 1991, s. 209). Bu açıdan vatanın ve milletin ele alındığı, devletin yüceltildiği şiirler millî benliğimizin güçlenmesi açısından büyük bir fayda sağlar. Namık Kemal, mektuplarda şiiri, siyasi ve sosyal faydası yönünden ele alarak "cemiyet için sanat" görüşünü benimser. Şiirde hakikati ve aklın uygunluğunu her şeyin üzerinde tutar.

2. TİYATRO ÜZERİNE TENKİT

Namık Kemal'in tiyatroyla olan ilişkisi; onun tiyatroyu Türk edebiyatıyla tanıtması ve Türk tiyatrosunun yaygınlaşmasına yönelik çabalarını içerir. Şinasi'nin "Şair Evlenmesi" adlı eserinden sonra döneminde Türk tiyatrosuna en fazla hizmet eden Namık Kemal'dir.

Yazmış olduğu altı tiyatro eseriyle tiyatro türünde kendini kanıtlamış olan Namık Kemal, Osmanlı Tiyatrosu'nda oyuncuların yetişmesi için de birçok çalışmalarda bulunmuştur. Yazmış olduğu "Vatan yahut Silistire, Akif Bey, Kara Bela, Gülnihal, Zavallı Çocuk ve Celalettin Harzemşah" adlı tiyatro eserleriyle bunu ortaya koymuştur. Namık Kemal'e göre "tiyatro insanı ve cemiyeti bütünü ile sarar, kuşatır. Sevdiren, ağlatan, saadet ve ıstırap veren, eğlendiren, terbiye eden, dinlendiren; bütün bunları aynı anda ve beraberce yapandır." (Yetiş, 1996, s. 50).

Namık Kemal, edebî türler arasında en fazla tiyatroyu sever. Bunun nedeni Tanzimat'la yaşanan değişim ve yenileşme hareketinin tiyatro ile Türkiye'ye taşınmasıdır. Batı tarzında tiyatro, Türk tiyatrosunun bazı enstrümanlarının eksikliğinden ve halkın tiyatro zevkinin düşük olmasından dolayı Türk edebiyatında çok yavaş gelişir. Daha çok şehirlerde oynanan halk tiyatrosu ve köylerdeki seyirlik oyunları, sahneye ve senaryoya gerek duymamaktaydı. Yeni anlayışa ait tiyatro eserleri de bu geleneğe göre kaleme alındı Namık Kemal ise bu süreçte hem tiyatro eserleri hem de tiyatro üzerine yazılar yazarak Batı tarzı tiyatronun edebiyatımızda gelişmesini sağlar.

Namık Kemal, mektuplarında, tiyatro eseri yazmak, tiyatronun konusu, tiyatro eserlerinin dili ve tiyatro türünde eser veren gençlerin yönlendirilmesi hususu üzerinde durur.

Namık Kemal, tiyatro ile ilgili görüşlerini Avrupa dönüşü yazar. Enginün'e göre "Namık Kemal, mektuplarında da gördüğümüz gibi, tiyatro seyrinden çok hoşlanmaktadır. Özellikle Avrupa'ya gittikten sonra tiyatroya karşı büyük bir ilgi duymaya başlar. Arkadaşlarına yazdığı mektuplarda, bu konu üzerinde sıklıkla durur." (Enginün, 1993, s. 14). Yazar, mektuplarında olduğu gibi diğer yazılarında da tiyatro denildiğinde bizim için Batı, Batı'da ise Fransız romantik tiyatrosunu örnek gösterir. Bizde var olan tiyatroyu ve tiyatro geleneğini ise, Fransız romantik tiyatrosundan uzak olduğu için yok sayar ve geleneksel tiyatroyu tenkit eder.

Namık Kemal, “Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara” başlıklı yazısında tiyatronun “öyle marifet veya ahlâk mektebi değil, âdeta bir eğlence” olduğunu söyler ve daha sonra diğer eğlenceler içinde en güzeli ve en faydalı olanı olarak görür. (Yetiş, 1996, s. 49). Tiyatro seyretmeyi çok seven Namık Kemal, özellikle Victor Hugo ve Shakespeare üzerinde durur.

Londra ve Paris’te Namık Kemal’in tiyatro ile ne kadar meşgul olduğunu gösteren mektupları vardır. Bu mektuplar yazarın hem Avrupa’da tiyatro ile ilgili yakınlığını hem de tiyatro türüne bakışını göstermesi açısından önem arz eder. Yazar, Avrupa’da olduğu sürece hemen hemen her gece tiyatroya gider. Bunu da Avrupa’dan arkadaşlarına yazdığı mektuplarında dile getirir.

“Adet iktizâsınca, nuf’l-leyden üç-dört saat sonra yatılıyor; yemek ise, ezân raddelerinde yeniyor. Dokuz-on saat evde oturmak mümkün değil çâresiz, tiyatroya, falanlara çıkılıyor...” (Tansel, 1967, s.123) diyen Namık Kemal, Avrupa’da tiyatronun ne kadar yaygınlaştığını ve ne kadar gerekli olduğunu dile getirir. İnsanların boş zamanlarını tiyatro ile geçirmesi, onun için bu türün gerekliliğini ortaya koyar. Celal Mukaddimesi’nde “Bir milletin kuvve-i nâtıkası edebiyât ise, timsâli edebî nâtıka-i zîhayâtı tiyatrodur. Tiyatro fikrin hayâlâtına vicdân, vicdanın ulviyâtına cân, cânın hayâlatına lisân verir.” (Göçgün, 1987, s. 167) diyen Namık Kemal, tiyatroyu hep olumlu yönde tenkit eder. Namık Kemal’e göre tiyatro, fikrin, hayalatın, ve vicdanın lisanıdır ve bu lisanda insan kendi ulviyetini görür.

“Hele burada bir tiyatro var; hakikat görülecek bir şey!... Âdeta hem ahlâk hem de lisân için en büyük mekteptir. Bir takım oyunlar oynuyorlar ki taştan yürekleri ağlatır. Hemen ekser geceleri oradayım; lâkin Mevlâna Hacı Nûrî beğenmiyor. O da bir zevzeklik tiyatrosuna mecbur olmuş. Orada kırk-elli yaşında, ağzı cücük, burnu çenesi sivri, gözleri mâ’î çil, kaşları yok ki şeklini tarif edeyim, kendi esmer sarı. Omuzları tabla gibi geniş, kolları değnek gibi ince bir karı var. Oyun oynuyor arada kedi gibi miyavlıyor. O da türkü olacak” (Tansel, 1967, s. 119)

Sanatçı, bizdeki tiyatro anlayışı ile Batı’daki tiyatro anlayışını karşılaştırır. Bizdeki tiyatro ve tiyatro oyuncularını da eleştiren Namık Kemal, tiyatro oyuncularının yetersiz olduğunu belirtir. Onların aynı zamanda dili yerelleştirerek kullanmaları ise ona göre bir başka olumsuzluktur. Metin And, “Çoğunluğu Ermeni olan oyuncular zaten bozuk olan telaffuzları yanında bir de konuşma diline böylesine yabancı metinleri oynayınca bu seyirciler için anlaşılmasız, içinden çıkılmaz bir durum alıyor.” (And, 1972, s. 306) diyerek o dönemdeki oyuncuların dil konusunda yetersizliklerinin nedenlerini dile getirir.

Namık Kemal, Batı’daki tiyatro ve tiyatro eserlerinin, dilini ve söyleyişini olumlu yönde tenkit eder. Celal Mukaddimesi’nde bizdeki tiyatro oyuncularına değinen yazar, “Fihakîka tiyatromuz öyle mücevver ma’razlı, mükemmel perdeli olmadığı gibi, oyuncular evzâ’da zararsız, fakat telâffuzda temâşanın yarı zevkini gâ’ib ettirecek kadar kusurludur.” (Göçgün, 1987, s. 165) diyerek oyuncuların kedi gibi miyavlamaları, tiyatrodan, tiyatro eserinden alınacak zevki ve dersi yarıya indirdiklerini belirtir. Ona göre tiyatro, halkı eğitmeli ve halkın diline hizmet etmelidir.

İskender Beyzâde Reşat Bey'e Londra'dan 1896 tarihinde yazdığı mektubunda tiyatronun göze de hitap etmesi gerektiğini söyleyen Namık Kemal, tiyatroyu cemiyetin bir aynası olarak görür. Bu aynanın da daha düzenli ve daha güzel olmasını, estetik bir gaye gütmesini ister. Her ne kadar tiyatroyu, hayatı anlatan ve içeren bir tür olarak görse de her zaman sahnede estetiğin ve güzelliğin olmasından yanadır. "Buraya gel de gözlerin karı görsün; tiyatro görsün. 'Alima'llah Victor Hugo'nun Le Miserables romanından çıkma bir dram oynuyorlar, dünyada böyle parlak şey olmaz." (Tansel, 1967, s. 159) diyen Namık Kemal, tiyatro oyuncularının bizdeki gibi bakımsız, belli bir yaşın üzerinde kişileri olmadığını, gençlerin bunu meslek edindiğini dile getirir. Sahnede güzelliği sadece dış görünüşte değil aynı zamanda, oyunun ve oyuncunun dili ve içeriği öven Namık Kemal, bizdeki tiyatro oyuncularının yetersizliğini eleştirir.

Namık Kemal, tiyatrodaki büyük yenilik ve değişimler yapan bir sanatçıdır. Onun mektuplarında tiyatro hususunda eleştirilerinin önemli bir diğer cephesi, tiyatronun halkı eğitmesi ve halkın millî duygularını harekete geçirmesidir. Bu açıdan Tanzimat'la birlikte tezli tiyatro yolunu açan Namık Kemal, mektuplarında tiyatro eserlerinin sosyal faydacı yönüne değinir ve gençleri bu konuda olumlu yönde eleştirir.

"Namık Kemal'in tiyatro ile meşgul olması Tanzimat sonrası tiyatro faaliyetlerinin çok artmasına ve tezli tiyatronun gelişmesine yol açmıştır. Tiyatro faaliyetlerinin çoğalması sevindirici olmakla birlikte, tezli tiyatro, tiyatronun ayrı bir sanat ve teknik meselesi olduğunu unutturmuş, sahneyi günlük meselelerin dile geldiği bir çeşit kürsü haline sokmuştur." (Enginün, 1993, s. 18).

Bu açıdan Namık Kemal, tiyatroyu sadece bir eğlence aracı değil, bir tez aracı olarak görmüş ve gençleri de bu yönde eserler vermesi teşvik etmiştir.

Namık Kemal, halk tiyatrosuna, halkın ahlakını bozduğundan fazla itibar etmez. O, halk tiyatrosunu, Batılı anlamda tiyatronun gelişmesine engel teşkil ettiği için de sık sık olumsuz yönde tenkit eder. Namık Kemal, Ocak 1876 tarihinde yazdığı mektubunda: "Ortaoyunları'nın hâlini bilirsiniz. Bunlar olsa olsa halkın fesâd-ı ahlâkla haiz olduğu dereceye numûne olabilir. Vâkı'a tuhafılığı inkâr olunmaz; fakat ne derece mugayir-i edep olduğu meydandadır." (Tansel, 1967, s. 76).

Namık Kemal, ortaoyunun budalaca hareketleri ve edepsiz sözlerinden dolayı tuhaf bularak bu tarzdaki eserlerin amacının sadece insanları güldürmek ve eğlendirmek olduğunu dile getirir. Halkın ahlakî yönden terbiye edilmesine hiçbir faydasının olmadığını söylediği halk tiyatrosunu, işlevsizliği yüzünden eleştirir ve ortaoyununu "mugayir-i edep" olarak görür. Aynı zamanda memâlik-i mütemedinde (medeni memleketlerde) ise oyunların içinde hiçbir kaba sözün olmadığını ve o bölgenin ileri gelen şairlerinin bu sözleri itina ile seçip eserin içine koyduğunu belirtir. Nitekim Namık Kemal'e göre tiyatro; "her şeyden evvel eğlencedir; fakat hükmü hemen bir "içtimaî fayda" düşüncesi takip eder ve tarif "faydalı bir eğlence" (Akyüz, 1995b, s. 58) şeklinde tanımlanır.

Namık Kemal, Batı edebiyatında sıklıkla görülen manzum tiyatronun Avrupa'da birçok kötü alışkanlıkların terk edilmesini sağladığını dile getirir. (Tansel, 1967, s. 36) Namık Kemal 17.02.1879 tarihinde Abdülhak Hamid'e yazdığı mektubunda; Abdülhak Hamid'in "Nesteren" adlı tiyatro eseri üzerine tenkit ve görüşlerini bildirir. Abdülhak Hamid'in "Nesteren" adlı eserinde konu hususunun da

bize uygun olmadığını Batı kültürünü yansıttığını dile getirerek tekniğin güzel ancak işlenen konunun bazı yerlerinin bize uygun olmadığı yönünde eleştiriler bildirir. (Tansel, 1969, s. 375). Namık Kemal, Abdülhak Hamid'in "Nesteren"i hece ölçüsü ile yazmasını da başarısız bulur. Hece ölçüsünün eserin akışını bozduğuna belirtir. Rezaizade Mahmut Ekrem'e yazdığı 21.09.1878 tarihli mektubunda vezin konusu üzerinde duran Namık Kemal, "Tiyatro bizde hiçbir nev' vezin ile yazılmayacak; zâten mevzûn yazılmağa lüzum yok" (Tansel, 1969, s. 296) der. Namık Kemal, tiyatrodaki veznin eseri zorladığını belirterek bu yönde yazılan eserde veznin olduğunu belirtir.

Namık Kemal'in tiyatro eserlerinin tercümesi konusunda da tenkitleri vardır. Ona göre her tiyatro eseri tercüme edilmelidir. Namık Kemal'in isteği bize gereken, halkımızı, eğiten ve dilimize uygun eserlerin tercüme edilmesidir. O, gelişigüzel, hiç bir amaç taşımayan tiyatro eserlerinin tercüme edilmesine karşıdır. Namık Kemal, 25.08.1879 tarihinde Sâmî Paşazâde Sezâi'ye yazdığı mektubunda, tiyatro ile ilgili bilgi verir. Batı tiyatrosu hakkında Sâmî Paşazâde Sezâi'ye bilgi veren Namık Kemal,

"*Herman*'i, Victor Hugo'nun birinci tiyatrosu olmak mes'eleleride sizin Fransızca hocası hezâyan buyurmuşlar; Hâmid'in tahkiki de yanlış... *Hugo*'nun birinci tiyatrosu *Cromwell*'dir...*Shakspeare*'in *Hamlet*'i fevka'l-âde yazılmış tiyatrolardan biridir; fakat âsârının en a'lâsı değildir. *Shakspeare*'in kâffe-i âsârına *Macbeth* namındaki tiyatrosu fâ'ik olduğu cumhûr-ı udebâ indinde müttefik aleyhidir." (Tansel, 1969, s. 466-467)

Bu açıdan Namık Kemal, Batı tiyatrosu hakkında da tenkitlerde bulunarak Batı'daki tiyatro ve tiyatro eserlerinin bizim edebiyatımızda tanınmasını sağlar. Yine aynı mektubunda Sâmî Paşazâde Sezâi'ye, "Benim zevkimce beşinci *Nevha* hepsine müreccahtır. Moliere'le Hugo mukayesesinde bütün bütün haksızsın! Tiyatro âlemine Moliere'in âsârı kadar ahlâka te'sir etmiş hiçbir şâir te'lifâtı gelmemiştir." (Tansel, 1969, s. 467) diyerek Moliere'nin Batı edebiyatındaki yerinin tam anlamıyla anlaşılmadığını ve kendisinin de bu yönde yanlış bilgiye sahip olduğunu bildirerek onu eleştirir.

Namık Kemal'in, özel mektuplarında tiyatro hakkında tenkitleri, sahne, oyuncu ve eserin konusu ve tiyatro eserinin tercümeleri üzerinedir. Yazar, tiyatroyu eğlencelerin en güzeli ve faydalı olanı olarak görür. Ortaoyunu ve Karagöz gibi folklorik oyunları ise insanları sadece güldürmeleri, insanlara ahlakî ve sosyal yönden bir fayda sağlayamadıkları için tenkit eder. Osmanlı tiyatrosunun Batılı bir tarzda gelişmesini ve tiyatrodaki romantik tarzın yaygın olmasını arzular. Ona göre medeni milletlerde görülen ahlakî ve hissî gelişmelerde tiyatroların çok önemli katkıları vardır.

3. GAZETE ÜZERİNE TENKİT

Tanzimat edebiyatında yenileşme ve modernleşme hareketinin önemli bir diğer edebî türü, gazetedir. Bu dönemde gazete, halkı aydınlatma ve halka yararlı olma düşüncesi etrafında benimsenerek edebî türler içerisinde ön plana çıkarılır. Tanpınar; "Yeniliğin memleket içinde yerleşmesinde ve gelişmesinde âmil olan şeyler arasında yeni yeni fikir süren gazeteciliği de saymak lazım gelir." diyerek gazete ve gazeteciliğin önemini vurgular. (Tanpınar, 1997, s. 146).

Batılılaşma hareketinin Osmanlı Devleti'ndeki en önemli unsurlarından biri olan ilk gazete, (1931) *Takvim-i Vekâyi*'dir. Bu gazete, haftalık çıkar ve genellikle resmi haberler yer verir. Kişilerin

ve sanatçıların kişisel görüş ve düşüncelerine yer vermeyen, daha çok askeri atamaları ve Sultan'ın yapmış olduğu gezileri içeren Takvim-i Vekâyi 1840 yılına kadar yayınlanan ilk Türkçe gazetedir. 1840 yılında geldiğinde William Churchill'in İngiliz matbaasında çıkardığı ilk yarı resmi gazete olan Ceride-i Havadis yayın hayatına girer. İlk yıllarda çok resmi olsa da daha sonra ilmi, ahlaki ve edebî bir içeriğe kavuşur.

Türk gazeteciliğinin özel anlamdaki ilk başarısı, Tercûmân-ı Ahvâl gazetesidir. Bu gazete, basın hayatımızın resmi haber gazeteciliğinden sıyrılarak fikir gazeteciliğine yönelişinin önemli ilk adımıdır. Tercûmân-ı Ahvâl, 22.10.1860 tarihinde Agah Efendi'nin çıkardığı ve büyük oranda Şinasi'nin yönettiği bir gazetedir. Şinasi'nin yazmış olduğu “Şair Evlenmesi” adlı ilk tiyatro eseri de bu gazetede yayınlanır.

Türk basın hayatı, 1862 yılında geldiğinde Şinasi'nin tek başına çıkardığı Tasvîr-i Efkâr ile tanışır. Bu gazetede, günlük olayların yanında edebî makale, çeviri ve tercüme de yayınlanır. “Aydın-halk buluşmasını sade bir Türkçe etrafında toplamaya çalışarak Türk sanat ve düşünce yaşamının gelişmesinde, Türkçenin itibarının artmasında önemli bir rol üstlenen Tasvîr-i Efkâr'ı 1865'ten itibaren iki yıl da Namık Kemal çıkarır.” (Korkmaz, 2007, s. 27). Namık Kemal, Tasvîr-i Efkâr'da 1862 yılının sonlarına doğru yazmaya başlar. Şinasi her alanda Namık Kemal'in düşünce ve fikir babasıdır. Bu anlamda Şinasi'nin gazetecilik sahasında düşündüklerini Namık Kemal gerçekleştirir. Namık Kemal mektuplarında, gazete üzerine birçok tenkitte bulunur. Mektuplarında gazeteyi, bilgi ve kültürü aktarmada bir araç olarak değerlendirir ve gazetenin/gazeteciliğin döneminde yaygınlaşması için birçok girişimlerde bulunur.

Namık Kemal, mektuplarında birçok gazeteden bahseder. Bu gazetelerin birçoğunda çalışmış veya makale yazmıştır. Namık Kemal'in mektuplarında bahsettiği ve tenkitlerde bulunduğu gazeteler; “Tasvîr-i Efkâr, İbret, Hayâl, Hürriyet, Muhbir, İnkılap, Tercüman-ı Hâkikat” gibi gazetelerdir. Bunlar arasında Tasvîr-i Efkâr, İbret ve Hürriyet Namık Kemal'in fiilen gazetecilik yaptığı gazetelerdir. Bu gazetelerin dışında mektuplarında, Kırk Anbar, Al-Cevâib, Sabah, Ümran, Osmanlı, Haver, Mecmua-ı Siyaset, Keveb-i Şarki, Terceman-ı Şark, İstikbâl, gibi gazeteleri yakından takip ettiği anlaşılır. Yine İstanbul'da çıkan Corurier'd Orient (Tansel, 1967, s.176) ve Liberet (Tansel, 1967, s. 138) gibi yabancı gazeteleri takip ettiği görülür. (Üstünova, 2005, s. 119).

Namık Kemal, 1862–1873 yılları arasında gazetecilikle uğraşmış olup bu yıllara ait mektuplarında gazete ve gazetenin fonksiyonuna yönelik tenkitlerde bulunduğunu görürüz. Ona göre; gazete, bir insanın kimliğini dahi ortaya koyabilir. Namık Kemal, Rüşdî Efendiye 1865 yılında yazdığı mektubunda “Fîl-hakika buna diyecek yoksa da, bu tedbir-i şifâhî olmalıdır; çünkü zâten tahsile düşmemiş adam, elbette gazete ve risâle alıp okumaz.” (Tansel, 1967, s. 36) diyerek düşüncelerini dile getirir.

Namık Kemal gazeteyi bir kültür ve bilgi işareti olarak görür. Gazete okumayan insanları ise tahsilden uzak, cahil insanlar olarak değerlendirir. Bu açıdan gazete onun için bilginin kendisidir.

Namık Kemal, mektuplarında gazetenin bizde neden gelişmediği üzerinde durur. Bu hususta devleti ve aydınları eleştiren Namık Kemal, insanımızın matbuattan uzak durmasına kızar. Bunun nedenini halkın boş zamanlarını kiraathanelerde geçirmesini olarak görür. Ona göre bir kiraathaneler gazetelerden daha fazla para kazandırmaktadır. Bu durumu 1876 yılında yazdığı mektubunda;

“Takvim-i Tecâret”i görmüş mü idiniz? İsimlerinin bir cüz’ü müttehittir ammâ, bu gazete öteki *Takvim’e* hiç benzemez. Hâvî olduğu efkârın istikameti ve muharrirlerin selika-i kitâbeti ciheti ile hakikaten şâyân-ı mütela’â bir eserdir; Lakin işittiğime göre irâdî masrafına mukâbele etmediğinden idâresinde su’ûbet çekilmekte imiş. Bir gazete Avrupa’da birkaç yüz kişiyi beyler gibi geçindirir. Burada ekseri kendi masrafları korutamaz. (Tansel, 1967, s. 75)

diyerek bizde gazetenin ve gazeteciliğin neden gelişmediğini belirtir. Bu konuda her şeyden önce halkın bilinçlendirilerek, gazetenin faydalarının anlatılmasından yanadır. Aynı zamanda özel gazetelerin devlet tarafından desteklenmesini de ister.

Namık Kemal, gazetenin sosyal bir fayda gütmemesini arzular. Ali Su’avi’yi “Muhbir” gazetesinde çıkan yazılarından dolayı tebrik eder. Ali Su’avi’yi tebrik etmesinin sebebi ise Ali Su’avi’nin gazetede kendi fikirlerini çok temiz bir şekilde ifade etmesidir. Aynı zamanda yazılarını Rumca ve Fransızca olarak yayınlaması, Namık Kemal’in Ali Su’avi’yi olumlu yönde tenkit etmesine neden olur (Tansel, 1967, s. 79).

Namık Kemal’in Al-Cevâib gazetesine cevaben yazdığı Nisan 1896 tarihli edebî mektubu onun, Şark ve Garp’a ait düşüncelerini aksettirmesi yanında gazetecilik hakkındaki düşüncelerini de içerir. Namık Kemal, gazetenin her kesime hitap etmesinden yanadır. Sadece bir konu üzerine yoğunlaşan gazeteleri, gazeteciliği tenkit eder. “Times gazetesi ki, İngilizler’in Nevâbig-i Zemahşeri ve Mâkâmat-ı Hamedâni ve Harirî’sidir; umûr-ı düvelliye ve dekâyık-ı politikadan bahsederken pamuk ve fabrika ve kömür ve kürek ve soba ve mangal fıkralarına geçer. Kezâlik Fransız gazeteleri dahi meâlî-i- umûra bakmayıp daima hasâyisle iştiğâl ederler.” (Tansel, 1967, s. 162-163). Avrupa’daki birçok gazetenin içeriğinin sade politik ve ekonomik konulardan oluşmasını ve edebî konulara yer vermemesini tenkit eden Namık Kemal, İstanbul’da çıkan Al-Cevâib gazetesini örnek gösterir. Bu gazetenin her sayfasında farklı konuların işlendiğini belirterek gazeteyi över.

Namık Kemal’in Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından Avrupa’da neşredilen “Muhbir” gazetesini hakkında da tenkitleri vardır. İlk olarak İstanbul’da çıkarılan bu gazete (1866) 32. sayısında hükümet tarafından kapatılır. Daha sonra Londra’da Ali Su’avi tarafından tekrardan çıkarılan bu gazetenin İstanbul’a kolayca giremediğinden dert yanan Namık Kemal, hükümet yöneticilerini eleştirir. “Gazetenin idhâlinde sıkıntı çekiyoruz, şu ayrıcalık mehâretini, elmas kaçırınların aleyhinde kullansanız da bizim gazete kaçırınların eşyâsını, o kadar aramayıverseniz iş pek kolaylaşır.” (Tansel, 1967, s. 131) diyerek gazete ve gazeteciliğin gelişmesinde ne kadar sıkıntı çekildiğini belirtir.

Namık Kemal Tasvîr-i Efkâr gazetesinde çalıştığı sırada gazetede basılacak eserlerin maliyetleri hakkında bilgiler verir.

Rüşdî Efendi’ye yazdığı 1865 tarihli mektubunda “Mazhar-ı hüsn-i nazar-ı perverâneleri olan Tasvîr-i Efkâr, yakında bu yâdigarlarının neşri ile, tezyin-i sahife-i iftihâr edecektir ve böyle bir eser-i

himâyetkârane nail olmasından dolayı sûret-i mahsusâda arz-ı teşekkür eder.” (Tansel, 1967, s. 32) diyen Namık Kemal, gazete hakkında bilgi vererek gazetenin fonksiyonuna değinir.

Namık Kemal, Avrupa’dan döndükten sonra “Diyoben” adlı mizah gazetesine imzasız olarak yazılar göndererek yayımlar. Bu yıllarda (1872) İbret gazetesi de faaliyettedir. Namık Kemal 1872 yılında faaliyette olan bu gazetenin başyazarlığını üstlenir. “Vatan yahut Silistre” oyununun halkı galeyana getirerek sokaklara dökmesinden dolayı sürgün edilen yazar, gazeteden ayrılmak zorunda kalır.

Namık Kemal’in gazete ve gazetecilik üzerine tenkitleri, gazetenin Tanzimat döneminde gelişmesine yöneliktir. Namık Kemal gazeteyi, bilgiyi toplumsallaştırmak, halkın düşüncelerini yansıtmak ve halka bilgi vermesi yönünde ele alır. Onun mektuplarında özellikle üzerinde durduğu konu, gazetenin Osmanlı’nın modernleşmesine önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşüncesidir.

Sonuç olarak Namık Kemal Türk gazete/gazetecilik hayatının Tanzimat dönemindeki durumunu ele alarak gazetenin insanları ortak bir noktada birleştireceğine değinir.

GENEL ÇIKARIM

Namık Kemal, Tanzimat döneminin önde gelen simalarındandır. Yazın hayatına şiir yazarak giren sanatçı, şiir, roman, tiyatro, makale ve mektup türlerinde birçok eser vücuda getirmiştir. Bu türler hakkında önemli bilgi ve tecrübeye sahip olan sanatçı, edebiyat ve dili her şeyin üstünde bir güç olarak görür. Bu gücü modern Batı’nın dünyaya bakışı ve yorumlaması ile tekrardan diriltmeye çalışarak edebiyat ve sanat alanında millî olanın sesini arar.

Namık Kemal özel mektuplarında ve yazdığı diğer makale ve yazılarda bu sesin modern anlamda gelişmesi için birçok girişimde bulunur. Özellikle mektuplarındaki görüş ve tespitler, onun Türk dili ve edebiyatına yeni giren edebî türlere yönelik tenkitlerini içerir. Edebiyatı, *maşuka-i vicdan* olarak değerlendiren Namık Kemal, mektuplarında âşık olunan vicdanın her yönden modern bir yapıya bürünmesi için edebî tenkitlerde bulunur.

Namık Kemal’in mektuplarını edebî tenkit yönünden değerlendirdiğimiz bu çalışma onun edebî türler hakkındaki tenkitlerinin hangi yönde ve nasıl ortaya konduğunu belirtir. Ülkemizde Batı edebiyatının gelişmesi ve yerleşmesi için büyük bir çaba harcayan Namık Kemal, aynı zamanda yeni türlerin de Türk edebiyatında yaygınlaşmasını sağlar.

Namık Kemal’in mektuplarındaki edebî yaklaşımı sanatçının edebî görüşünü ve dönemindeki edebî gelişmeleri içermesinden dolayı önemli bir kaynak niteliği taşır.

Kaynakça

And, M. (1972). *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aktaş, Ş. (1993). Namık Kemal ve İnsan. *Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1-13.

Akün, Ö. F. (1964). Namık Kemal, *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul.

- Akyüz, K. (1995a). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, 1860-1923, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Akyüz, K. (1995b). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Enginün, İ. (1993). Namık Kemal ve Tiyatro. *Doğumunun Yüzzellinci Yılında Namık Kemal*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 13-24.
- Göçgün, Ö. (1987). *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri I*, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Göçgün, Ö. (1991). *Türk Edebiyatı Araştırmaları I*, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kanter, F. (2007). Tanzimat Şiirinde İdealist İnsan Tipi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.16, 167-190.
- Korkmaz, R. (2007). Servet-i Fünun Edebiyatı, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 121-170.
- Korkmaz, R. (2007). Yeni Türk Edebiyatına Giriş, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 7-35
- Kutlu, Ş. (1981). *Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sevük, İ. H. (1942). *Tanzimattan Beri I*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şahin, V. (2008). Namık Kemal'in Mektuplarında Dil ve Edebiyat Üzerine Tenkitler. *Turkish Studies*, Volume 3/4 Summer, S.10, 687-715.
- Tanpınar, A.H. (1997). *19 uncu Asır Tür Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi
- Tansel, F. A. (1967). *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tansel, F. A. (1969). *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tansel, F. A. (1973). *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tansel, F. A. (1986). *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları IV*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Üstünova, M. (2005). *Namık Kemal'in Özel Mektuplarında Edebi Konular*, Bursa.: Gaye Yayınları
- Yetiş, K. (1996). Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, İstanbul: Alfa Yayınları.